

Umění
a péče o duši
u Jana Patočky

Jan Josl

KAROLINUM

Umění a péče o duši u Jana Patočky

Jan Josl

Recenzovali:

Mgr. Jan Frej, Ph.D. et Ph.D

PhDr. Vlastimil Zátka, CSc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz

Portrét autora napsal Jaroslav Koťa

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Edice Filosofie

Edici řídí Jaroslav Koťa

Redakce Adéla Petruželková

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2018

© Jan Josl, 2018

ISBN 978-80-246-3832-4

ISBN 978-80-246-3850-8 (online: pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Předmluva a poděkování / 7

Úvod / 9

Pojetí Patočkovy filosofie před vydáním *Sebraných spisů* / 9

Vliv *Sebraných spisů* / 14

Přístupy k Patočkově filosofii umění / 17

Položení problému / 20

1. Péče o duši a filosofie dějin / 23

Péče o duši v 70. letech / 23

Filosofie dějin (1934–1940) / 26

Člověk a dějiny / 29

Svoboda / 31

Cesta k *Negativnímu platonismu* / 37

Sókratés a Platón v raných textech / 37

Nitro / 39

Sókratés a Platón ve 40. a 50. letech – lidská *krisis* / 42

Sókratés a Platón v 70. letech – *fysis* / 48

2. Umění / 55

Řeč a jazyk / 55

Umění ve 30. a 40. letech / 55

Umění v 60. letech / 62

Estetická zkušenost / 65

Umění jako reflexe základních struktur světa
a lidského místa v něm / 77

Umění a pravda / 89

- 3. Patočkova koncepce dějin umění –
dějiny umění jako dějiny duše / 93**
Mytické období / 94
 Mýtus jako forma předdějinné existence / 94
 Mýtus-ritus / 96
 Epos / 97
Umělecké období / 101
Období přechodu / 107
Estetické období / 112

- 4. Konec dějin umění / 115**
 Současné umění a duše / 118

- 5. Závěrem – péče o duši a umění / 121**

Summary / 128

Prameny a literatura / 131

O autorovi / 139

Jmenný rejstřík / 141

Předmluva a poděkování

Výklad sám obvykle působí, jako by autor znal již na začátku konec. Skutečnost bádání ale taková obvykle není. I tato práce začala nejistým tušením, že by přístup k Patočkovým úvahám o umění, který by se je pokoušel vidět pod zorným úhlem jedné ideje, snad byl nejen možný, ale i zajímavý. Ovšem k tomu, aby tato intuice mohla být ověřena, bylo nutné provést celý pokus nikoli jen v myšlenkách, ale na „papíře“. Za výslednou podobu práce vděčím podpoře a radě celé řady lidí. Chtěl bych proto poděkovat PhDr. Miloši Ševčíkovi, Ph.D., že se mého projektu ujal a opakovaným čtením mých pokusů mě směřoval ke zdárnému konci. Stejný dík patří i Mgr. Ondřeji Dadejíkovi, Ph.D., který vedoucímu mé práce ochotně sekundoval i nad rámec svých povinností. Zvláštní poděkování patří Ěmilii Tardivel z Institut Catholique de Paris, jejíž pochopení jak odborné, tak osobní zasluží veliký dík. Neméně si vážím i poznámek PhDr. Vlastimila Zátky, CSc., a Mgr. Jana Freie, Ph.D. et Ph.D. Za závěrečné přehlednutí textu vděčím své redaktorce v Karolinu PhDr. Adéle Petruželkové, Ph.D., a doc. PhDr. Jaroslavu Koťovi, kterému rovněž děkuji za medailonek. Zároveň bych chtěl poděkovat všem pracovníkům Patočkova archivu za vstřícnost a obdivuhodnou znalost Patočkova díla, která mi ušetřila spoustu času při hledání konkrétních textů. Můj velký dík patří i mé ženě Anně Tučkové.

Milý Faidre, kampak a odkud?

Faidros

Pojetí Patočkovy filosofie před vydáním *Sebraných spisů*

Patočkovy celoživotní dílo se vyznačuje nesmírnou rozsáhlostí, a to jak co do rozsahu fyzického (Patočkovy dosud vydané spisy zaberou celou jednu polici řádně široké knihovny), tak i tematického. Patočka za svůj život zrecenzoval nespočet knih domácích i zahraničních myslitelů, vyjadřoval se k otázkám náboženským, národnostním, psal o umění, žil v živé diskusi s filosofickým světem své doby a skrze svou činnost překladatelskou a pedagogickou byl v neustálém styku s kořeny své filosofické současnosti. K tomuto rozsáhlému dílu nepřístupuje čtenář v dnešní době nezprostředkovaně, ale především skrze souborná vydání Patočkových textů. Patočkovy publikace, včetně jeho rukopisné pozůstalosti, byly po autorově pohnuté smrti vydávány v samizdatu a tvoří tzv. *Archivní soubor prací Jana Patočky*. Patočkovy texty jsou v *Archivním souboru* v celkem 27 svazcích rozděleny do tematických celků – umění a filosofie, masarykovské studie, péče o duši, přirozený svět a pohyb lidské existence, spisy o Komenském, texty k českým dějinám a filosofii a Patočkovy spisy a přednášky o antické filosofii a fenomenologii. Texty v jednotlivých okruzích jsou řazeny chronologicky a jsou zde uvedeny i originální cizojazyčné předlohy. V rámci tohoto souboru jsou vzhledem k tématu důležité především čtyři svazky nadepsané *Umění a filosofie*, které se později staly podkladem pro svazky *Sebraných spisů Umění a čas*. Další pro tuto práci důležité svazky jsou ty s názvem *Péče o duši* doplněné o podtitul „soubor statí, přednášek a poznámek k problematice postavení člověka ve světě a v dějinách“. Název „péče o duši“,

kteřý užívám jako interpretační osu, byl původně názvem cyklu přednášek ze 70. let, který Jan Patočka přednesl v soukromých bytech. Ten byl později vydán pod titulem *Platón a Evropa*. Avšak pořadatelé samizdatového vydání Patočkových spisů seznali, že „texty, které je možno zařadit pod tento název, lze najít už v nejstarším období jeho tvůrčí činnosti a tvoří v jistém smyslu těžiště jeho celoživotního filosofického usilování“.¹ Když pak v roce 1996 začínají vycházet *Sebrané spisy Jana Patočky*, v čele prvních svazků opět můžeme číst *Péče o duši*. Ovšem pojmout Patočkovo myšlení jako tematicky jednotné není na první pohled nijak samozřejmé. Zlomkovitost a rozsáhlost Patočkova díla sugeruje obraz opačný. Jednota Patočkova myšlení byla otázkou už pro Patočkovy posluchače. Již krátce po Patočkově smrti shrnuje jeho myšlení Ladislav Hejdánek v jednom ze svých samizdatových „dopisů přáteli“.² Hejdánek označí Patočku za geniálního interpreta, který se umí dokonale vžít do postavy, kterou právě vykládá. V důsledku toho se Hejdánkovi jeví Patočkův odkaz jako série kongeniálních poznámek k dějinám filosofie. Za všechny připomeňme Patočkovy přednášky z antické filosofie z konce 40. let, v 60. letech přednášky, které zprostředkovávaly v Čechách fenomenologické myšlení, ale i Patočkovu překladatelskou činnost, zejména jeho překlady Hegela v 60. letech.

Zatímco Hejdánek vidí zdroj nejednoty Patočkova díla v jeho orientaci na dějiny filosofie, Jan Sokol ji chápe jako důsledek historické situace, ve které Patočka žil.³ Historické okolnosti, ve kterých se nemohl plně věnovat akademické práci (Patočka za

¹ Chvatík, Ivan. *Zodpovědnost „otřesených“: Patočkova „péče o duši“ v době „proevropské“*, s. 1.

² „Patočka byl celou svou duchovní a myšlenkovou konstitucí interpret, nikoli systematik“ (Hejdánek, Ladislav. *Dopisy přáteli*, s. 45).

³ „Jsou však autoři, které osud vystavil tak mimořádným tlakům a proměněným životního okolí, že jejich dílo toho nese stopy – v dobrém i zlém. Právě u nich bývá problematické, či dokonce nespravedlivé, nepravdivé, ‚dílo‘ hodnotit s úplným odhlédnutím od ‚osoby‘ či osudu. Takové hodnocení totiž mlčky sugeruje předpoklad, jako by tento osud byl jaksi ‚normální‘, obvyklý, a tudíž koneckonců irelevantní. U Sebraných spisů, které jsou pořádané tematicky a tím, že shromažďují texty z různých období, stlačují či dokonce ruší každou historickou perspektivu, přistupuje i nevyslovený předpoklad jakési stejnorodosti prostředí, homogenního pozadí

celý život učil na univerzitě jen 8 let), jej podle Sokola vedly k „sókratovskému“ pojetí filosofie. Patočkovu filosofii proto nelze pojmut systematicky, ale jen jako rozhovor s druhými, který je veden napříč staletími, tu s Platónem, tu s Husserlem, tu s Hegelem. Odtud podle Sokola pramení Patočkovo neustálé načínání různých problémů a pro dialog příznačná nesystematičnost. V tom vidí Sokol i původ nejednotného charakteru Patočkova písemného odkazu. *Sebrané spisy* svým tematickým členěním a akcentací „péče o duši“ neruší z jeho pohledu jen rozsáhlost a zlomovitost, kterou Patočkovo dílo vykazuje, ale v členění *Sebraných spisů* se podle něj rovněž ztrácí historická perspektiva a Patočka jako historická osoba.

Podobným způsobem chápe Patočkovu filosofii i Erazim Kohák. Kohákova interpretace Patočkova myšlení z počátku druhé poloviny 80. let,⁴ kdy za konstanty Patočkova myšlení Kohák považoval pojetí filosofie jako „spásného vědění“, myšlenku krize a přirozený svět jako východisko z této krize, dosáhla na počátku 90. let ve filosofickém životopise Jan Patočky své vyzrálé podoby. Právě zde Kohák k výše naznačeným motivům připojuje a zdůrazňuje sókratovskou myšlenku vědění nevědění jako jeden z hlavních motivů Patočkovy filosofie.⁵ V návaznosti na sókratovské vědění nevědění je pak Kohák přesvědčen, že by bylo „osudným omylem patočkovského bádání hledět vypreparovat z jeho textů pevný korpus nauk“.⁶

Hejdánek, Sokol a Kohák vidí Patočku jako historika filosofie, zdůrazňují historickou osobnost a její situaci nebo Patočkovo „sókratovství“. Všichni se ale shodují v důrazu na systematickou nesouvislost většiny opakujících se motivů v Patočkově díle.

Na druhé straně jsou interpreti, kteří naopak zdůrazňují v Patočkově díle myšlenku nebo problém, který spojuje jednotlivé Patočkovy práce. Stejně jako se nelze vyhnout představě nejed-

textů, které tu přece stojí vedle sebe“ (Sokol, Jan. *Veřejná prezentace 1. svazku Sebraných spisů Jana Patočky*, s. 64).

⁴ Kohák, Erazim. *Krize rozumu a přirozený svět*, s. 6.

⁵ Srov. Kohák, Erazim. *Jan Patočka*, s. 23.

⁶ Tamtéž.

noty Patočkova díla, nelze rovněž ani pominout, „že centrum Patočkova filosofického díla je tvořeno určitou strukturou, jejíž jednotlivé momenty jsou během doby různě akcentovány, rozvíjeny a prohlubovány, avšak struktura sama, či lépe řečeno její filosofická tendence, zůstává stále čitelná a stále táž“.⁷

Patočka 70. let se opět vrací k Platónovi a problematice dějin, myšlenkám, které promýšlel v 30. a 50. letech. Znovu se zabývá problematikou přirozeného světa, aby na ní vybudoval teorii tří životních pohybů, která se inspiroje Aristotelem, jemuž se věnovala Patočkova práce, za níž obdržel titul doktora věd. Patočkův čtenář může sledovat ozvěny různých témat, hesel a postav napříč celým jeho dílem. Vytváří se tak souvislost zdánlivě nesouvislého, která vede k dojmu, že zde musí být přítomná jednotící myšlenka, svébytné systematické stanovisko, něco více než jen sókratovské vědění nevědění; což podněcuje interpretaci Patočkova myšlení z hlediska jednoho z opakujících se témat, hesel či motivů. Jedním z nejvýraznějších je Patočkova fenomenologie, tj. projekt, který postupoval v návaznosti na Husserlovu *Krizi*, od problematiky přirozeného světa k problematice tří pohybů, tedy k projektu a subjektivní fenomenologie.

Na tento moment Patočkova myšlení klade důraz zejména Petr Rezek, který navazoval na Patočkovu fenomenologické myšlení v semináři, který po jeho smrti vedl.⁸ Ačkoli je Rezkova interpretace a kritika Patočky brilantní, lze z ní vyčíst jen stěží, co konkrétně, kromě myšlenky fenomenologie v širokém slova smyslu, by mělo spojit rozmanitost Patočkova myšlení.⁹ Pro celkovější uchopení Patočkovy filosofie na základě fenomenologických motivů se proto v období před vydáním *Sebraných spisů* lépe hodí pozice, kterou zastává v několika textech především Miroslav Petříček.¹⁰ V Petříčkových očích je: „Patočkovu celoživotní téma

⁷ Chvatík, Ivan – Kouba, Pavel – Petříček, Miroslav. *Struktura „sebraných spisů“ Jana Patočky jako interpretační problém*, s. 401.

⁸ Srov. Abrams, Erika. Patočkovy Kacířské eseje ve Francii.

⁹ Srov. Rezek, Petr. *Jan Patočka a věc fenomenologie*.

¹⁰ Spojovat určitou jednotící interpretaci Patočkova díla s jednotlivými jmény lze jen velmi těžko. Většina autorů se věnuje ve svých textech různým aspektům Patočkova

přirozeného světa našeho života, k němuž jsou podle mého názoru jiným směrem zaměřené články či knihy v jistém smyslu pouhým komentářem anebo fundujícím pozadím, je nepřehlédnutelnou konstantou jeho filosofického díla.¹¹ Podle Petříčka Patočka ve své habilitaci shledává Husserlovo řešení problému přirozeného světa nedostatečným. Jako problematická vystupuje především otázka vztahu mezi světem a husserlovsky pojatou subjektivitou. Přestože Husserl objevil fenomén celku světa, přistupuje k němu z pozice, která stále drží subjekt-objektové rozdělení a nedovede uspokojivě vysvětlit propojenost lidské svobody s tímto celkem. Řešení nachází Patočka teprve v Heideggerově ontologii lidského pobytu a pojmu existence, které konkretizuje poukazem k lidské tělesnosti jako základu uskutečňování možností, které dovolu- jí pochopit lidský život jako realizující se možnost v souvztahu člověka a světa.¹² Důsledky, které vzešly z Patočkova promýšlení problému přirozeného světa, lze podle Petříčka sledovat napříč celým jeho filosofickým dílem. Nicméně i sám Petříček připouští, že byt by snad šlo nalézt původ většiny Patočkových myšlenek právě v problematice přirozeného světa, je nutno akceptovat fakt, že Patočkova filosofie se rozrostla tak, „že označení přirozený svět již není s to obsáhnout problematiku, která se v jeho rámci prakticky řeší“.¹³

Před vydáním *Sebraných spisů* došlo k vyrýsování dvou interpretačních přístupů k Patočkově filosofii. První, jak jsem se snažil ukázat, akcentuje zlomkovitost Patočkova díla a proměnlivost východisek, z nichž se k nim Patočka přibližuje. Druhý naopak klade důraz na opakující se motivy a přetrvávající témata Patočkových úvah. Nedomnívám se, že by jeden či druhý přístup bylo možné beze zbytku označit za ten jediný správný. Zde se však kloním spí-

díla a v návaznosti na tento kontext Patočku i různě interpretují, nemluvě o jemnějších nebo větších změnách této interpretace v průběhu jejich života, neboť se jedná o interprety Patočkova díla dosud aktivně působící. Avšak jednotící aspekty různých přístupů rozlišit lze.

¹¹ Petříček, Miroslav. *Jan Patočka a myšlenka přirozeného světa*, s. 23.

¹² Srov. Petříček, Miroslav. *Patočkův filosofický projekt*, s. 279.

¹³ Petříček, Miroslav. *Jan Patočka a myšlenka přirozeného světa*, s. 43.

še k druhému přístupu. Budu sledovat motiv „péče o duši“ a jeho postupnou krystalizaci ve vývoji Patočkova myšlení, abych jej pak v jeho zralé formě mohl použít jako pojem, skrze který se pokusím porozumět místu, které umění u Patočky zaujímá.

Vliv *Sebraných spisů*

Novou vlnu zájmu o Patočkovu dílo přineslo vydání prvního svazku *Sebraných spisů*. Editoři *Sebraných spisů* svou volbou umístit do čela svazky týkající se mimo jiné především problematiky dějin zdůraznili filosofii dějin jako jeden z určujících momentů Patočkova myšlení. Před vydáním *Sebraných spisů* byl Patočka znám nejen u nás, ale i v zahraničí především jako fenomenolog, komeniolog a historik filosofie. *Sebrané spisy* kladou důraz na tu oblast Patočkovy filosofie, která byla do té doby spíše odvrácenou stranou Patočkova myšlení. Neznámost nebo podzemní charakter tohoto proudu v Patočkově myšlení naznačuje několik faktorů. Za prvé, kromě několika publikovaných statí mezi lety 1929–1952, nebyla zásadní díla, která se týkají filosofie dějin, povětšinou za života autora publikována. Důvodem nebyla jen politická situace, ale rovněž fakt, že v případech většiny textů se jedná o zlomky, které měly být součástí většího celku.¹⁴ Ten Patočka nikdy nedopsal. Není divu, že tyto na první pohled okrajové poznámky byly nahlíženy jako náležející k jednomu z mnoha témat (Komenský, Masaryk, fenomenologie), kterými se Patočka zabýval. Interpretace, které následují po vydání prvního svazku *Sebraných spisů*, proto musí vzít ohled na Patočku jako filosofa dějin.

Do této skupiny patří především návrhy Josefa Mourala a Filipa Karfíka. Josef Moural načrtl svůj návrh pojetí Patočkovy filosofie v článku z března roku 1999.¹⁵ Ve svém pokusu o syntetické propojení různých přístupů k Patočkově filosofii se Moural opírá o interpretaci Husserlovy pozdní filosofie. Dle Mourala hrála

¹⁴ Srov. Karfík, Filip. *Patočkova strahovská pozůstalost a jeho odložené opus grande*.

¹⁵ Srov. Moural, Josef. *The Question of the Core of Patočka's Work: Phenomenology, History of Philosophy and Philosophy of History*.